

ДА ЛИ ЈЕ БАЛКАНСКИ ПАКТ БИО НЕОПХОДАН?

Милош С. Вучићевић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

У политичким и стручним круговима, медијима и јавности уопште, све чешће се постављају питања даљег правца наших интеграција. Често у тражењу одговора на то комплексно питање, дискусија зна да нас врати на дилеме са самог почетка или да нас одведе у беспотребно претеривање и политичку острашћеност. Сврха овог рада јесте да нас још једном подсети на значајан период наше историје 20. века и политички миље који нас је силом прилика пре 60 година приближавао Западу, којем после толико времена и даље стремимо. У балканским оквирима, ово време донеће једну нову визију будућности, која тадашња блоковска подељеност није могла да допусти, али смо сведоци да се нешто од тих визија и геостратешких пројекција и данас реализују. Из тог разлога оне и данас имају несмањену актуелност, па изнова траже једно ново читање, разматрање и дубоко промишљање.

Кључне речи: *Балкански пакт, ФНРЈ, СССР, САД, Информбиро, Трст, Грчка, Турска, Тито*

Увод

У античко време шири простор Балканског полуострва стари Римљани звали су „Cattena mundi”, што у преводу значи „Карике света”. На тај начин настојали су да семантички дочарају важност и специфичност његовог стратешког положаја, на географској и цивилизацијској вододелници њима тада познатог света између Европе и Азије. Уроњено у медитерански, с једне, и црноморски басен, с друге стране, одвајкада је представљало најкраћу везу Европе са Левантом тј. подручјем источног Медитерана и Блиског истока. Ова чињеница му је прилично одредила злосрећну судбину простора испуњеног разним облицима политичке, привредне и уопште друштвене нестабилности. Повољни климатски услови, геоморфологија и природни ресурси учинили су га атрактивним местом за насељавање многих народа, који су га у разним историјским епохама заплускивали својом демографском бујицом. За многе од тих народа то ће бити „гробница”, у којој ће изгубити своју етничку и социокултуролошку самосвојност, надјачани од биолошки бројнијих етничких скупина, које су у одређеним историјским процесима показали већу способност да се прилагоде и опстану у условима интензивних друштвених и цивилизацијских превирања. Током векова Балкан је увек представљао призму кроз коју

ће се преламати интереси великих и моћних државних система који су егзистирали у одређеним периодима. Они ће од њега направити полигон за све облике цивилизацијског надгорњавања са својим такмацима, у континуираној и непосусталој борби за утицај и доминацију над народима који га насељавају. У том смислу, отишло се и корак даље, па ће Балкан постати својеврсна експериментална база, где ће се спроводити најразличитији и најчудноватији привредно-политички, друштвени и државни експерименти, чије резултати могу да на безбедној удаљености мере, анализирају и оцењују велике силе, које су такве „лелцере“ често и безобзирно по њему сејале.¹

У политичком „гамбиту“ великих, ретко када су се узимале у обзир стварне потребе и стремљења балканских народа, већ се увек бринуло да се и по цену њиховог опште друштвеног заостајања, ни за милиметар не наруше општи клишеи колективне безбедности у Европи и равнотеже снага великих сила која је била њихов кључни постулат. Клишеи су остајали исти, само су се мењали актери који су их наметали нестанком или редукцијом утицаја старих а јачањем нових великих сила.² Вероватно се кроз прозоре кабинета министарстава великих држава заинтересованих да остваре свој утицај и довољно моћних да га спроведу на терену, на Балкан гледало са неком дозом „егзотике“, као што се гледало на земље које су улазиле у састав великих колонијалних царстава у 18. и 19. веку. Када велики силе зазирући једна од друге и процењујући снагу и евентуалне бенефите оне друге стране, нису биле спремне да крену у одлучно решавање „источног питања“, мало је ко од њих марио за трагичан положај балканских хришћана под османлијском управом. Много је лакше било одржати *status quo* на дуже време, док се стекну повољни услови за његово решавање, макар и по цену пренебрегавања тежњи поменутих народа за националним и државним осамостаљењем, а што је доводило до њиховог држања у стању перманентне друштвене ретардације.³

У ратним пожарима, које су по потреби распаљивале на овом простору, велике силе имале су прилику да (како то велики често чине) своја стратешка и геополитичка поткусуривања спроводе на, по њих, релативно безболан начин. Вешто користећи пословичну подељеност балканских народа, њихову културну и друштвену заосталост, плански су подстрекавали мегаломанске националне и државне пројекте, који су те народе неумитно водили погибелји и биолошки уништавале, „помажући“ неког од својих балканских „фаворита“, преко кога су стремили да остваре своје науме. На тај начин избегавали су, када је год то било могуће, директна међусобна сукобљавања на овом простору. Оно што је остајало после таквих „пројеката“ била је вешто изазвана и брижно негована међусобна мржња балканских народа, који су се једни са другима борили до изнемоглости. Велики су увек остављали „отворен рачун“ на Балкану да би по потреби својих ширих геостратешких пројекција, поново ти „стари рачуни“ сравњивали. Ретки су били тренуци у новијој историји када су балканске државе консензусом налазиле „зелену грану“ заједничких интереса и у том смислу стварали чвршће војнополитичке савезе, којима би омогу-

¹ Перо Симић, *Тито феномен 20 века*, Београд, 2011. стр. 120-121.

² Волтер Лакер *Историја Европе 1945–1992*, Београд, 1999. стр. 36–38.

³ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања – Историја Срба у новом веку 1492–1992*, Београд, 2008. стр. 72–74.

ћили остварење тих интереса. Заједничке напоре у том правцу обично су разводњавале и подривале велике силе, које би новоуспостављене савезе инструментализовале у сврху остваривања својих интереса, или су, пак, стварали нове у том циљу. Државна и етничка раздробљеност балканског простора оваква настојања су чинила могућим, омогућавајући политичка замешатељства са великим бројем комбинација.⁴

Међутим, Балкан не треба посматрати као изолован географски и културни феномен (мада су многи, поготову на Западу, склони таквом виђењу), већ као интегрални део Европског простора, са одређеним културним и цивилизацијским специфичностима. У турбулентним годинама када се Европски континент у целини „кувао у казану“ ратних дешавања, он је неумитно добијао на значају (понекад пренаглашеном), док би у периодима мира немарно био препуштан „брлогу“ сопствене друштвене стварности која је упркос неизбежној модернизацији, као посустали коњ, каскала за својим западноевропским узорима.

Политичко-безбедоносна ситуација после Другог светског рата – Европа, Балкан и Југославија

По завршетку Другог светског рата и до тада невиђене катаклизме светских размера, европски континент радикално је променио своју геополитичку физиономију. Европа „цртана“ у барокним салама дворца у Версају и Тријанону, развејана је у вихору Другог светског рата. Равнотежа европских држава, за коју су архитекте мировне конференције у Паризу 1919. веровали да ће обезбедити до тада невиђени период непомућеног мира, устукнула је пред новом реалношћу блоковске поларизације са две друштвено, привредно, политички, културно и војно супротстављене суперсиле, које су изнеле највећи ратни напор на сламању хитлеровске коалиције. Новонастали војнополитички савези – Северноатлантски одбрамбени савез (у даљем тексту НАТО), настао 1949. године под доминантним и свеprisутним утицајем Сједињених Америчких Држава (у даљем тексту САД), и савез земаља потписница Споразума о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи (у даљем тексту Варшавски уговор), настао неколико година касније 1955. године под снажном хегемонијом Совјетског Савеза (у даљем тексту СССР), са изузетком неколико земаља које су успеле да задрже војну неутралност, сврстале су остатак европских земаља под безбедносни и политички кишобран неког од поменутих савеза. Демографски десеткована и привредно и инфраструктурно опустела Европа, постаје простор једне до тада у светској историји невиђене блоковске поделе, која ће на дугорочан начин одредити њене цивилизацијске и друге токове. Два различита друштвена и економска концепта – западни, либерални са јасним утемељењем у вишестраначкој парламентарној демократији и источноевропски, совјетски – са комунистичком идеологијом која брише дотадашње форме друштвене организације, у складу са својом револуционарном провенијенцијом, подстакнуће нова превирања која ће пратити

⁴ Михаило Војводић, *Путеви српске дипломатије*, Београд, 1999. поглавље 12 *Стојан Новаковић у спољној политици Србије*, стр. 172–216.

социјална нестабилност изазвана послератном бедом притиснутог становништва. Доћи ће до великих миграција становништва, што је последица чишћења етничког простора од народа који су изазвали ратну трагедију (првенствено Немаца), када преко ноћи нестају векови историје ових народа на одређеним просторима, јер су на тај начин државе које су у рату окупирале *Силе осовине* желеле да предупреду неку нову експанзију на своју државну територију. Немачка ће бити подељена на две државе, које ће свака за себе ући у сферу утицаја неког од поменутих савеза. Границе ће се померати на уштрб побеђених, у оној мери колико то неће изазвати оштру војну реакцију дотадашњих савезника. Уз издашну помоћ САД, првенствена је брига прехранити гладно становништво и извршити реиндустријализацију и на тај начин повећати производне капацитете разрушене привреде.⁵

Доктрина ограниченог суверенитета коју је наметала „Црвена армија” ослобођеним земљама источне Европе, које ће ући у зону интензивног совјетског утицаја, показаће на крају да приче о социјалистичком преображају тих земаља не представљају ништа друго до снажан политички инструмент, којим се желела обезбедити њихова државна, политичка и војна зависност од СССР-а. Једна за другом источноевропске земље чишћене су од реликата грађанске демократије која је владала у њима пре избијања рата и на бруталан начин, често уз помоћ совјетских трупа, на терену су инсталирани комунистички режими одани „црвеном цару” у Москви тј. Јосифу Висарионовичу Џугашвилију (у даљем тексту Стаљин). Насилна промена друштвеног уређења, отворено кршење људских и грађанских права, обрачун са политичким противницима и губитак имовине за богатији део становништва, били су само неке од манифестација ове политике. Са друге стране обећања о „радничком рају” изгладнелог пролетеријата, земљишној реформи осиромашених и обесправљених сељачких маса, биле су за велики број људи на истоку нарација која прија ушима и буди наде у стварање бољих и праведнијих друштава од оних која су довела до ратног суноврата.⁶ Примамљивост овог концепта није имао опијајући ефекат само на европском истоку, већ и на западу. На СССР се код најширих народних маса гледало са највећим симпатијама, као узор једног напредног, социјално праведног и изнад свега хуманог друштва, где би се нека решења његовог друштвеног модела могла применити у Италији, Француској, па чак и у Великој Британији. Насупрот томе, те исте масе мало су, или готово ништа, знале о сибирским гулазима, монтираним политичким процесима, насилним пресељењима читавих народа, гладном радништву, неадекватној здравственој заштити, делегатској „демократији” и свемоћним тајним полицијским службама, апсолутним господарима живота и смрти у СССР-у. Помисао да се Стаљин неће задовољити само источним делом европског „колача” и да ће покушати да своју „револуционарну” експанзију пренесе у земље западне Европе путем унутрашњих политичких снага, оличеним у радничким покретима и синдикалним организацијама над којима има контролу, прилично је забринула владајући политички и привредни естаблишмент тих земаља. Наметнула се потреба чвршег војно-политичког и привредног повезивања западноевропских држава као брана надирућој совјетској плими. То ће довести до стварања

⁵ Волтер Лакер, *Историја Европе 1945–1992*, Београд, 1999. стр. 34–44.

⁶ Исто, стр. 99–110.

НАТО-а као кровне војне и политичке организације западних демократија, по принципу узајамне солидарности, с циљем остварења колективне безбедности и очувања суверенитета сваке од земаља чланица. Није згорег подсетити да у то време снажно јачају у Европи леве снаге свих формата, од оних најрадикалнијих до крајње умерених, посебно у хронично нестабилном и осетљивом подручју Медитерана.⁷ Нерешено аграрно питање, велико сиромаштво, недовољно развијена индустрија и екстензивна структура пољопривредне производње са бројним сељаштвом, претили су да на овом подручју доведу до појаве феномена који су немачки геополитичари пре Другог светског рата назвали „аграрни комунизам”. Стварање још неког совјетског сателита, преко кога би се макар индиректно омогућио продор СССР-а у Медитерански басен, директно је угрожавао виталне америчке, британске и француске интересе на Блиском истоку и северној Африци (Суецки канал, морски путеви ка колонијама и нафтним залихама у арапском свету), а то је с њиховог становишта било недопустиво. Све ово довело је до једне опште психозе од „совјетске опасности”, што је Американцима дало „ветар у једра” да приволе већину западноевропских земаља на реализацију дугорочног политичко-безбедносног концепта оличеног у НАТО-у. Зависност поменутих земаља од америчке помоћи у сваком облику у послератном периоду био је додатни инструмент у политици условавања, што је само убрзало процес њиховог придруживања новоствореној трансконтиненталној алијанси, где су САД као економски најразвијенија и војно најмоћнија држава, заузеле централно и одлучујуће место.

За разлику од Првог, после Другог светског рата није било стварања нових држава на балканском полуострву, већ су резултати дисперзивних процеса, које су наметнуле Силе осовине током рата биле анулиране. Обновљена је безобзирно распарчана Југославија, која је повратила од Немаца, Италијана, Бугара, Мађара и Албанаца окупиране територије, као и Грчка која је, ослободивши се немачке окупације, од Бугара повратила Тракију, а од италијанске марионетске албанске државе подручје Епира. Југославија, као централна и важна земља региона, обновљена је у својим предратним границама уз немала проширења на рачун Италије у подручју јадранске обале. Највећи део територије Истре⁸, града Ријеке, Задра и острва припале су новоствореној Федеративној Народној Републици Југославији (у даљем тексту ФНРЈ). Новоуспостављени комунистички режим са Јосипом Брозом Титом на челу (у даљем тексту Тито) у ФНРЈ креће путем завођења власти по опробаном совјетском моделу, при чему се среће са, уз немали број проблема у обнови ратом опустошене земље, отпором одређених структура становништва (особито сељака) новом друштвеном концепту. Такав отпор је свакако био индукован увођењем кол-

⁷ Исто, стр. 124–157.

⁸ Територијална проширења на рачун Италије, иако су била предмет неких ранијих савезничких договора, верификована су највећим делом на међународној мировној конференцији у Паризу, *Мировним уговором* од 16. фебруара 1947, али је остало отворено питање коначног решења Слободне територије града Трста са околином (у даљем тексту СТТ), које ће бити решено између ФНРЈ и западних земаља 1954. године *Лондонским меморандумом*. За дуги низ година ово питање ће бити камен спотицања у односима Републике Италије и западних држава, с једне, и ФНРЈ, са друге стране, које ће немали број пута изазивати озбиљне кризе у међусобним односима и кочити интензивнију и свеобухватну сарадњу између супротстављених страна. Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска, Београд* 2010. стр. 215–222.

хозног система организације у пољопривреди, ограничавањем земљишног максимума и принудним откупом које је пратио невиђени државни терор над сеоском популацијом. На насилан начин урушавана је постојећа структура производних односа у овој области, бесповратно мењајући његове социјалне и културолошке токове. Потребе за брзом и свеобухватном индустријализацијом и инфраструктурном обновом земље, довешће до снажних и континуираних миграција сеоског становништва ка старим и новим урбаним центрима, где се поред обновљених или новоизграђених фабрика стварају велика индустријска насеља. Потребе за квалификованом радном снагом у индустрији, енергетици и саобраћају и режимска интенција за стварањем „инстант пролетеријата” у „сељачкој земљи” иницираће велику хоризонталну и вертикалну социјалну покретљивост становништва.

„Камен спотицања” Запада и Југославије – Слободна територија града Трста, коју су запоселе англо-америчке снаге (зона А) и Југословенске армије (зона Б)

У тим послератним годинама ФНРЈ је доста била конфронтрана „Западу”, што због своје прилично ригидне совјетске оријентације и унутрашње антизападне „антиимперијалистичке” пропаганде која је то пратила, што због отвореног уплитања у унутрашња питања, грађанским ратом погођене, Грчке и нерешеног питања СТТ-а, као хронично неуралгичне тачке у односима са западним светом. Југословенска привреда, иако у пуном замаху, користећи погодности међународних програма помоћи у обнови ратом разрушених земаља, попут „Lend liz” и „UNRRA”, великим обимом спољнотрговинске размене са совјетским блоком и немачким ратним репарацијама које су почеле да пристижу, прилично је зависила

од набавке машина за развој индустрије, енергетике и модернизацију пољопривредне производње, које су првенствено стизале из индустријски развијене Чехословачке. Зависност југословенске привреде огледа се и у недостатку висококалоричног индустријског угља – кокса, неопходног за даљи развој црне и обојене металургије, који је стизао највећим делом из Пољске и у мањој мери из неких западних земаља. Упркос трговинској блокади СССР-а и његових сателита, недостатку квалификоване радне снаге, машина за осавремењивање индустријске производње и инжењерског кадра, те нереалних привредних пројекција изнетих у петогодишњем плану за период 1947. до 1951. године, ФНРЈ не само да је успела да 1948. године обнови производњу из предратног периода, него да је и престижне⁹ али за даље привредно јачање земље у условима совјетске блокаде осим ентузијазма Југословена, било је потребно налазити нова тржишта на Западу. Ова чињеница посебно је добијала на важности када се има у виду да је то значило и привредни опстанак, који би знатно увећао снагу ФНРЈ да се одупре све снажњим притисцима који су долазили из Москве. Поред привредне, отварале су се и перспективе све интензивније и видљивије војнотехничке сарадње, као моћног средства одвраћања совјетског блока од инвазије.

Време интензивног пријатељства – Тито (лево), Стаљин (у средини) и Молотов (десно).
(Извор: www.argentaimages.com)

⁹ Овај извештај CIA се првенствено доноси на анализу економске ситуације у ФНРЈ током 1948. и 1949. године и њеним могућностима да се одупре да се у привредном смислу све снажњим притисцима и трговинским бојкоту сателитских земаља из совјетске политичке орбите. С обзиром на то да се анализе и прогнозе из извештаја односе период у почетној фази бојкота, из њега се види да некада интензивна сарадња и помоћ поменутих земаља са ФНРЈ још није у потпуности прекинута али је у приличној мери редукована. Порастом опасности од отворене војне интервенције совјетског блока против ФНРЈ и та спољнотрговинска размена две стране смањивале се док не стигне до свог минимума почетком педесетих година прошлог века. Момчило Павловић, *Документи CIA о Југославији 1948–1983*, Београд, 2009. Централна обавештајна агенција, ОРЕ 44–49, Строго поверљиво, Састављено 20 јуна 1949. стр. 51–63.

Прва Резолуција Информбироа (у даљем тексту ИБ)¹⁰ од 28. јуна 1948. са заседања у Букурешту, силом прилика утрђе пут те свеобухватне сарадње ФНРЈ са САД и осталим западним земљама. Разлаз између руководства Комунистичке партије Југославије (у даљем тексту КПЈ) и Комунистичке партије Совјетског Савеза (у даљем тексту КПСС) био је индукован великим политичким амбицијама обеју страна оличеним у ауторитарним личностима Стаљина и Тита. Ван сваке сумње, Југославија је у периоду од 1945. до 1948. године у политичком смислу била најмилитантније крило у скупини држава, које су орбитирале око СССР-а.¹¹ Нигде нису са таквом преданошћу и државним ауторитаризмом пресликавани и примењивани државни, социјални и привредни модели из СССР-а да се при том није постављало питање куда ће све то одвести и која ће цена морати да се плати. Југославија, за разлику од осталих држава које су ушле у источни блок, није имала совјетске трупе на својој територији и то је свакако утицало на једну самосталнију позицију Београда у односу на Москву. Током Другог светског рата под вођством КПЈ постојао је јак, од једног дела народа подржан и добро организован покрет отпора, који је пред крај рата трансформисан у регуларне војне јединице, које су уз совјетске трупе дале изузетан допринос у борбама за ослобођење земље. Титове мегаломанска геостратешка пројекција везана за стварање „Балканске федерације”, која би уз Југославију укључила Бугарску и Албанију, код Стаљина је изазвала испрва политичко подозрење, а затим и отворено непријатељство. У узлету властодржја, занесен сопственом недодирљивошћу, Тито с циљем реализације овог плана није презао ни од тако бескрупулозних акција, као што је отворена подршка покрету ЕЛЛАС – војном крилу грчких комуниста у грађанском рату у Грчкој (1945–1949), чиме је гурао прст у око свом дојучерашњем савезнику Великој Британији, па до довођења и одржавања на власти у Албанији комунистичког режима Енвера Хоџе. У том смислу Хоџи је обећана и територија Косова и Метохије када Албанија уђе у будућу федерацију, чије последице се данас јасно виде. Са вођом бугарских комуниста Георгијем Димитровим (некадашњим секретаром Коминтерне) водио је исцрпне преговоре, који су били у завршној фази када је Москва оштро укорила Димитрова и натерала га да од њих одустане. Стварање једне велике Балканске федерације која би излазила на

¹⁰ *Комунистички информативни биро (Коминформ или Информбиро)*, настао је 1947. године на Стаљинову иницијативу уз подршку Тита, као противтежа западним земљама и представља у идеолошком, политичком и организационом смислу наследника Коминтерне коју је Стаљин распустио 1943. године у жеку рата, под јаким притиском западних савезника. Прокламовани циљеви организације били су идеолошко саветовање, размена мишљења и информисање између комунистичких партија у свету, али су се под Стаљиновом контролом свели на пропагандно оруђе СССР-а против југословенског комунистичког руководства. Укида се 1956. године у процесу „дестаљинизације” партијских и државних структура СССР-а.

При крају поменутог заседања од 28. јуна 1948. у Букурешту, незванични идеолози КПСС Андреј Жданов и Георги Маљенков отпушили су Тита да је експонент империјалистичких сила и да му је задатак да разбије јединство Комунистичке партије Југославије. У тексту Резолуције која је уследила, у њених осам поглавља, на врло оштар начин критикује се југословенско руководство „да се разводњава у широјој структури Народног фронта и његовој беспартијској маси, да нема критике и самокритике, да се КПЈ не слушају савети других партија, да се она креће ка буржоаским циљевима”, итд. Само су понављане већ изречене Стаљинове замерке на рачун југословенског партијског руководства а које су изнете у његовим нешто раније упућеним писмима Титу.

¹¹ Волтер Лакер *Историја Европе 1945–1992*, Београд, 1999. ст. 208–209.

четири мора, под доминантним Титовим вођством и утицајем, ни у ком случају није ишло Москви у прилог. Постепено се кренуло у процес изолације југословенског руководства, прво на идеолошко-догматском и политичком плану, а када то није дало резултате кренуло се ка привредној изолацији земље (повлачење со-вјетским инструктора у ФНРЈ, смањење па укидање свих облика помоћи и трговинске сарадње) и на крају отвореним војним претњама.¹²

Сламање Титовог режима било је од круцијалног интереса за Москву, јер Титов случај био је попут вируса који је могао да зарази остала комунистичка руководства да и они затраже више партијске и националне самосталности у односу на Кремљ, што би урушило његов ауторитет код сателита. Стога је муњевито кренуо, по Стаљиновом рецепту, обрачун са свим оним националистичким елементима у партијама сателитских земаља и евентуалним Титовим симпатизерима. Појачана је контрола Москве и ликвидирана могућност да у најближе време дође до било какве побуне са оне стране „Гвоздене завесе“. Стаљин очигледно није био спреман на ратни сукоб на Балкану који би изазвао општи рат, посебно због оштрине и обима сукоба на Корејском полуострву, који се није стишавао и две силе држао у пат позицији. С друге стране, у случају тако нечег, постојала је реална могућност примене чак и нуклеарног наоружања и еволуције рата чији правац развоја и најискуснији аналитичари не би могли да предвиде. У том случају последице би биле несагледиве, а такву врсту неизвесности није могао себи да допусти чак ни безобзирни и чврсти Стаљин. Одлучио се на индиректне модалитете напада на Титов режим, комбинујући психолошке, војне, пропагандне и економске притиске и субверзивне акције подупрте интензивним обавештајним активностима на терену.

У први мах југословенско руководство је благо речено било збуњено оштрим реакцијама Москве, па је чак тражило од ње неопходна појашњења „у ком делу је КПЈ одступила од марксистичко-лењинистичког и совјетског пута у социјализам?“. Међутим, појачавање информбировске пропаганде и мере које су убрзо предузеле са совјетске стране показале су да је „враг однео шалу“, поготову кад се у пропаганди почео потенцирати опасност од Титовог „напада“ на Албанију и Бугарску. Југословенском вођи није преостало ништа друго него да крене у беспоштедни обрачун са Стаљину наклоњеним елементима у партији, војсци, служби безбедности и друштву. Тито је врло добро знао ко је могао и какву опозицију и потенцијалну опасност да му представља, а то сигурно није била репресијом ућуткана и у запећак отерана грађанска опција, већ партијски другови, прекаљени илегалци, фанатично одани идеалима комунистичке идеје, способни да поднесу велике личне жртве у име њене одбране. Упркос разлазу са СССР-ом, Титов режим бар је у нечему остао на „совјетском путу“, а то је по перфидности и бруталности модел по ком су се обрачунавали са својим дојучерашњим саборцима. Под будним оком Управе за државну безбедност (у даљем делу текста УДБ), тајној полицији насталој по НКВД матрици, у кратком периоду током 1949 и касније, почели су да ничу радни логори за „преваспитавање“ оних који се нису довољно брзо и јасно дистанцирали од руководства у Москви и изјавили лојалност Титу и

¹² Перо Симић, *Тито феномен 20. века*, Београд, 2011. стр. 220–230.

југословенској партији. Кроз казамате, од којих су по окрутном поступању са заговореницима били најпознатији они на острвима Голи оток и Свети Гргур, својеврсним лабораторијама за темељно и систематско уништавање људског достојанства и живота, прошло је приближно између 40.000 до 60.000 људи, од чега је око 15.000 било жртава овог стравичног државног терора.¹³ Режим се на овај репресиван начин ослободио од опозиције у својим редовима и потенцијалне опасности од роварења из Москве инструктиране „пете колоне“, која би у условима евентуалног напада представљала велику опасност за опстанак режима. Било је више него јасно да без интензивирања сарадње са западним земљама и без њихове војне, материјалне и финансијске помоћи „југословенски Давид“ у ратном сукобу са „совјетским Голијатом“, нема готово никакве шансе да политички и војно преживи.¹⁴ Ова неоспорна чињеница ће на дуге стазе променити ток југословенске историје у следећих неколико деценија и политички одредити Југославији једну нову улогу у међународним односима.¹⁵

Западна помоћ као услов опстанка и средство одвраћања од агресије

Свест о томе да се нешто мора предузети и тражити помоћ од до тада „омраженог“ Запада, постало је јасно већ крајем 1950. године. Тито је у свом дневничком запису од 25. децембра 1950. у разговору са Едвардом Кардељом изнео став о неопходности набавке неких врста наоружања на Западу, јер је готово било извесно да ће Совјети преко својих сателита напасти ФНРЈ.¹⁶ Механизми појачаног економског притиска блокаде од земаља совјетског лагера, из дана у дан усложњавале су економску ситуацију, коју је још тежом учинила и катастрофална суша која је погодила земљу 1950. године. Робни вишкови из претходних година били су потрошени на набавку техничке опреме за тешку и војну индустрију, тако да је већ на јесен 1950. године ФНРЈ принуђена да се Западу обрати за помоћ у житу и храни. Због тога у САД одлази стари Титов преговарач Владимир Велебит, који код Американаца наилази на повољну климу да се Југославији помогне на сваки начин, а генерали Коча Поповић и Иван Гошњак добијају задатак да направе списак неопходног војног материјала. Преко америчког амбасадора у Београду Џорџа Алена (George Allain) Титу је стигао нацрт споразума о америчкој помоћи у храни, са којим се он после неких мањих примедби сложио, што је био први корак

¹³ Исто, стр. 242.

¹⁴ Момчило Павловић, *Документи CIA о Југославији 1948–1983*, Београд, 2009. Национална обавештајна процена (NIE), Вероватноћа инвазије на Југославију у 1951. години, NIE – 29, састављено 20. марта 1951. стр. 65–74.

¹⁵ Постоје индикације да је генерал Двајт Ајзенхауер (Dwight D. Eisenhower) био главни планер будуће улоге Југославије, који је ту линију заступао испрва као врховни амерички командант у Европи у време када се захуктава сукоб између ФНРЈ и СССР, а затим и као потоњи председник САД током педесетих година прошлог века. Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска, Београд 2010*. стр. 232–233.

¹⁶ Исто, стр. 230.

у реализацији овог стратешког програма помоћи. Поред помоћи у храни, Тито у својим интервјуима за западну штампу из тог времена сондира расположење Запада да се добије помоћ у наоружању и војној опреми. Зато већ 22. јануара 1951. шаље још једног од својих најближих сарадника и партијских руководиоца Милована Ђиласа у Велику Британију¹⁷ са истим задатком. Том приликом британска штампа афирмативно пише о овој посети, у прилог помоћи Југославији, тада изолованој од Истока.

*Нови-стари савезници Југославије – генерали Ајзенхауер (у средини)
и Бредли (лево) са председником Труманом (десно).
(Извор: www.argentaimages.com)*

Као и обично, значај стратешког планирања за одређени регион или земљу у свету прво апострофирају генерали и обавештајни кругови, који су често у прилици да морају да воде маратонске дискусије са политичарима и високим руководиоцима администрације, утонилим у чиновничку инертност и летаргију. Следствено овоме издвајају се два имена која су била кључна да се што пре крене у свео-

¹⁷ Перо Симић, *Тито феномен 20 века*, Београд, 2011. стр. 247–256.

бухватне програме помоћи Југославији, а то су два прослављена генерала са европског ратишта током Другог светског рата: Двајт Ајзенхауер (Dwight D. Eisenhower) и Омар Бредли (Omar Bradley). По много чему била је значајна дискусија овог последњег, који је као „први војник САД” тј. начелник америчког здруженог генералштаба, пред Комитетом за спољне послове Сената, предано и аргументовано образлагао неопходност помоћи Југославији, па макар то ишло и дотле да се активно са савезничким снагама у зони СТТ у случају совјетског напада помогне Југословенској армији (у даљем тексту ЈА) у правцу Љубљане, упркос британском противљењу. Био је снажан заговорник поступног укључивања ФНРЈ у одбрамбене структуре НАТО-а.¹⁸ Ово је важно истаћи из разлога јер је у почетку постајала велика доза суревњивости, највише од Француске и у нешто мањој мери од Велике Британије према било каквом облику помоћи „Титовом диктаторском режиму”, који је понекад претерано упоређиван са режимом генерала Франка (Francisco Franco) у Шпанији. Америчким генералима је мање било важно како се поменути двојица понашају на унутрашњем политичком плану, све док су спремни на спољнополитичком да задрже прокламовану и реалну неутралност сопствених земаља. Посета генерала Колинса (Collins), Бредлијевог наследника на функцији, ФНРЈ у јесен 1951, када су се упркос неслагању југословенске стране да америчка војна делегација изврши детаљнију инспекцију стратешких објеката ЈА, уверила је важне госте да насупротив дотадашњем мишљењу на Западу ЈА више није герилска војска с лаким наоружањем, већ респектабилна војна сила у регионалним оквирима. Маневри који су том приликом за америчке генерале изведени, показали су да упркос мањкавостима у разнородности, застарелости и структури наоружања, ЈА може са успехом спроводити операције ширег и сложенијег тактичко-стратегијског и вишег командно-оперативног нивоа. Уз то треба додати да је морал, борбени дух и јединство у јединицама било на изузетно високој разини, упркос хроничним међунационалним трзавицама карактеристичним за Југославију, које су у том периоду пред надолазећом спољном опасношћу утихнуле макар привремено.¹⁹ То је било од изузетног значаја због изразитог мултиетничког карактера и структуре ЈА²⁰ да се не би поновило трагично искуство Југословенске краљевске војске у Априлском рату 1941. године. Тада се због противуречних интереса етнитета који су је чиниле дошло до масовних појава дезертерства, петоколонијалства, издаје и на концу војног слома и капитулације.²¹ Сустрет врховног команданта НАТО-а у Европи генерала Ајзенхауера и начелника генералштаба ЈА Коче Поповића 10. јула 1951. у Паризу и Поповићеве гаранције које је легендарном Ајку дао у име ЈА, додатно су охрабриле Ајзенхауера да настави са политиком подршке Југославији у наредном периоду, када наследи Харија Трумана (Harry S. Truman) на месту председника САД.

¹⁸ Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска*, Београд 2010. стр. 233.

¹⁹ Момчило Павловић, *Документи СИА о Југославији 1948–1983*, Београд, 2009. Национална обавештајна процена (НИЕ), Могући развој догађаја у Југославији и вероватноћа напада на Југославију у 1952. години, НИЕ – 29/2, састављено 4. јануара 1952. стр. 75–81.

²⁰ Миле Бјелајац, *Југословенско искуство са мултиетничком армијом 1918–1991*, Београд 1999. стр. 49–84.

²¹ Исто, стр. 117–168.

*Потписници Уговора о пријатељству и сарадњи између ФНРЈ, Републике Турске и Краљевине Грчке, министри иностраних послова (с лева на десно):
Коча Поповић, Фуад Кеprили и Стефан Стефанопулос.
(Извор: www.argentaimages.com)*

Од 1952. године на Западу је јасно почела да се уочава спремност ФНРЈ да се одлучно одупре било каквом покушају директног или индиректног напада СССР-а, с циљем њеног враћања у совјетску орбиту. Гаранције које је дала кључним земљама Запада у том смислу учиниће да се обим и структура западне помоћи у кратком периоду вишеструко увећају, поготово са америчке стране. У геостратегијским плановима НАТО-а у Медитерану Југославија ће заузети изузетно значајно место, јер ће јој бити намењена улога одбрамбеног бедема према Италији, Аустрији и Грчкој. Сматрало се да ће у случају напада совјетског блока, због изузетне бројности и снаге његових копнених јединица, Аустрија и Грчка сигурно бити изгубљене, а да ће одбрана Италије и Сицилије потрајати најдуже три месеца. У својој обавештајној процени, CIA од 20. марта 1951. маркира слабе тачке југословенске одбране, где се наводи: „Највећи део области уз дуге југословенске границе веома је рањив у случају инвазије из суседних сателитских земаља. Северозападна Југославија, укључујући Словенију и северну Хрватску, може бити брзо одсечена од остатка земље уколико би био извршен продор на југ из мађарске преко Загреба према Ријеци. Област преко Саве између Саве и Дунава, лако је напасти са великог броја тачака дуж мађарске границе. Подунавље северно од Београда нарочито је рањиво у случају напада оклопних јединица из Мађарске или Румуније. Област Београда је тешко бранити од напада који би били извршени долином Дунава, или са југа долином Мораве. Југословенска Македонија би могла бити одсечена напа-

дом из Бугарске.²² Из изнетог се јасно види да су најрањивије тачке одбране управо према медитеранским чланицама НАТО-а Италији и Грчкој и Аустрији која је званично неутрална, али на чијој територији Западне силе и СССР имају своје елитне дивизије.²³ Запад улаже велики труд да управо у сарадњи са југословенским генералштабом ојача ове критичне тачке појачаном помоћи у наоружању и војној опреми, која ће се са мањим или већим интензитетом одвијати све до 1957. године. У том периоду стићи ће савремено западно наоружање, где је акценат дат на опремању Ратног ваздухопловства (у даљем тексту РВ) модерним америчким млазним авионима F-84 али и достављању савремених оружја за противоклопну и противваздухопловну борбу, тешких артиљеријских оружја, средстава везе, специјалних врста горива и мазива.²⁴ Као што смо раније поменули, то није био једноставан посао због комплексне структуре наоружања, која се кретала од совјетских и британских врста наоружања, па све до залиха немачког наоружања заосталог из рата. Тражила се хитна стандардизација, па је зато одлучено да се са западним наоружањем опремају армијске области у северозападном делу земље, према Италији и Аустрији, као и подручје 3. армије са командом у Скопљу, на правцу према Грчкој. Овако су западни савезници желели да обезбеде линије продуженог снабдевања јединица ЈА у случају совјетске инвазије, према њиховим стандардима у наоружању и војној техници. Уз огромну помоћ са Запада, муњевито се радило на изградњи нове аеродромске инфраструктуре тј. изградњи нових аеродрома и њиховом опремању савременом електронском и ваздухопловном опремом, тако да је у релативно кратком року РВ, од углавном одбрамбене улоге, оспособљена за офанзивне функције и ван територије ФНРЈ.

Коришћење аранжмана западног Програма за узајамну помоћ у одбрани (MDAP) пружило је Југославији неопходну потпору у њеним напорима да модернизује своје оружане снаге и пресудно их учинио кадрим да пруже жесток и нешто дуготрајнији отпор инвазији, наравно у случају повлачења јединица у брдско-планинско подручје повољније за одбрану од агресора.²⁵ Током 1955. Године, а нарочито током трајања мађарске кризе ова ће помоћ бити најпре појачана, потом смањена и укинута 1957. године. Процењује се да је обим помоћи Запада током реализације овог програма износио више од 700.000.000 долара бесповратне финансијске помоћи, која се реализовала у храни и роби и у повољним финансијским аранжманима, који су подигли снагу југословенске економије и повећала њен кредитни рејтинг на међународном финансијском тржишту. Помоћ у наоружавању ЈА премашивала је претходно поменути износ и процењује се да је износила преко 1.000.000.000 долара, што представља огромна средства, не само за оно, него и за данашње време. С таквом логистичком интервенцијом Запада, пр-

²² Момчило Павловић, *Документи CIA о Југославији 1948–1983*, Београд, 2009. Национална обавештајна процена (NIE), Вероватноћа инвазије на Југославију у 1951. години, NIE – 29, састављено 20. марта 1951. стр. 71–72.

²³ СССР у Аустрији има две дивизије, а у сателитским земљама које се граниче ФНРЈ, Мађарској и Румунији, још по две у свакој, укупно шест расположивих дивизија за напад. Исто, стр 70.

²⁴ Момчило Павловић, *Документи CIA о Југославији 1948–1983*, Београд, 2009. Национална обавештајна процена (NIE), Могући развој догађаја у Југославију у 1953, NIE – 93, састављено 26. јуна 1953. стр. 87–90.

²⁵ Момчило Павловић, *Документи CIA о Југославији 1948–1983*, Београд, 2009. Извештај Америчке амбасаде у ФНРЈ, Главни трендови 1954. године, NARA, Од: Амбасаде у Београду Допис бр. 387 За Стејт департмент, Вашингтон 31. јануар 1955. стр. 106–109.

венствено САД, ЈА је постала четврта војна сила на европском континенту после СССР, Француске и Велике Британије, остављајући иза себе своје регионалне конкуренте из оба војна савеза. Међутим, постоје мишљења да су износи које смо навели већ у почетним фазама реализације помоћи премашени, и да је реалан износ западне помоћи вишеструко већи.²⁶

Стварање Балканског пакта

Три водеће западне силе –САД, Француска и Велика Британија, врло конкретно су помогле ФНРЈ, али су највећи терет поднеле САД, чији је утицај био од пресудне важности. Уосталом, далеко највећи део помоћи стигао је из америчких ресурса. Билатерални аранжмани са сваком од поменутих земаља уоквирен под кишобраном америчког Програма за заједничку одбрану (MDAP) одредили су динамику, начин и планирани обим те помоћи. Надзорну улогу у дистрибуцији имале су углавном САД преко својих војних, дипломатских и обавештајних структура. Свакако да је амерички интерес био да се југословенска неутралност без директног војног мешања брани на овај начин. Ниједна страна није била спремна да ризикује настанак ратног сукоба општег карактера. Сама чињеница да је једна држава из совјетске орбите са идеолошки острашћеним руководством била решена да по сваку цену брани своју независност и државни суверенитет од једине комунистичке суперсиле и са њом раскине до тада блиске везе, задржавајући претходни идеолошки образац своје владавине, била је на Западу респектована. То је уливало наду да постоји могућност да се у тој пукотини у „монолитном совјетском зиду” појави простор који ће дати могућност да и остале земље совјетске орбите крену примером Југославије и откажу послушност Кремљу. У стратешким плановима НАТО-а, који се односе на јужно војиште у могућем сукобу са источним блоком, Југославија преузима улогу земље која треба да прими први ударац совјетске инвазије и како-тако „остане на ногама” за неко време док се не изврше неопходна прегруписавања јединица. Стога се оваквом савезнику „у најави” морала посветити дужна пажња.

Распоред снага на Балканском полуострву почетком педесетих година прошлог века приближно се поклапа са оном много помињаном Стаљиновом и Черчиловом формулом о подели интересних сфера на Балкану: 2+2+2 – две земље у западном савезу (Грчка и Турска), две земље у источном савезу (Румунија и Бугарска) и две неутралне (Југославија и Албанија). Тек окончани грађански рат у Грчкој и захтеви Совјета упућени Анкари за контролу над мореузима у Мраморном мору и Дарданелима, изазвали су велику забринутост у Атини и Анкари и сумњу у способност да се самостално одупру инвазији СССР-а и његових сателита. Под овом претњом устукнула су стара балканска непријатељства и анимозитети Грка и Турака. Стога су обе земље примљене у НАТО 1952. године као чланице са свим правима и обавезама, које им тај савез пружа. На тај начин стварао се јединствени фронт на југоистоку Европе, који за главни циљ има спречавање совјетског копненог и поморског

²⁶ Перо Симић, *Тито феномен 20 века*, Београд, 2011. стр. 254.

продора у медитерански басен.²⁷ Заоштравање ситуације око Југославије пред западне стратегије ставио је дилему „да ли ће евентуална инвазија на ФНРЈ да се у њој и заврши, или је то део неког ширег плана – то искористити да се нападом из Бугарске на Грчку заузме Тракија, а да се кроз Албанију герилски упадне у западни Епир, као и да се заузме стратешки важан европски део Турске и копненим путем преузме контрола над мореузима?”. Ове дилеме су свакако постале подношљивије када је Тито раскрстио са Стаљином и када је постало јасно да ће Југославија бранити своју државну територију. На инсистирање Британаца, после чувене Титове посете Лондону почетком 1953. године,²⁸ када му је маневарски простор у односу на Запад био сужен, Југославија 28. фебруара 1953. потписује билатералне Уговоре о пријатељству и сарадњи између ФНРЈ, Краљевине Грчке и Републике Турске. Још су биле свеже ране из грађанског рата у Грчкој и живо сећање на проблематичну улогу Југославије у њему, али је Грчка из утилитаристичких разлога нашла снаге да пређе преко овог питања за рачун стварања овог одбрамбеног савеза. С друге стране Турска се активно залагала код западних савезника за пуноправни пријем ФНРЈ у НАТО. Сам текст Уговора нема много чланова и у најопштијим цртама прокламује спремност страна потписница на остварење привредне, културне и сарадње генералштабова на изради оперативних планова, међусобног обавештавања, координације и саветовања с „циљем очувања мира и безбедности у свом региону и да заједнички наставе да разматрају проблеме своје безбедности, укључујући усклађене мере за одбрану које би могле постати неопходне у случају неизазване агресије против њих”, како то стоји у члану 2.²⁹ Блиска сарадња генералштабова по овом питању је већ била увелико успостављена. На трипартитној конференцији у Вашингтону августа 1953. године са „великим газдама” тј. представницима САД, Француске и Велике Британије, југословенским војним руководиоцима „појашњен” је смисао Балканског пакта – у случају совјетске инвазије, он подразумева стварање јединственог фронта са Грчком и Турском на Балканској греди, у коме Југославија има задатак да спречава операције које би довеле до изласка непријатељских снага на Егејско море. Ово ће убрзати израду трипартитног ратног плана, који ће бити усвојен на конференцији балканских савезника од крајем 1953. године у Београду, када је усклађена одбрана све три земље од напада са територије Бугарске и дефинисано да ће непријатељским снагама бити супротстављено 65 мирнодопских и 91 ратна дивизија, а од овог броја дивизија скоро половина ће бити из ФНРЈ.³⁰

Све ово била је увертира за потписивање трипартитног „Уговора о савезу, политичкој сарадњи и међусобној помоћи између ФНРЈ, Краљевине Грчке и Републике Турске”, који је потписан на Бледу 9. августа 1954. и је у самом текстом имао нешто чвршћу форму од свог претходника из 1953. године. На тај начин желело се да се јасније дефинишу међусобне обавезе, те „да се на најбољи начин осигурају територијални интегритет као и политичка независност уговорних страна”. Из овакве

²⁷ Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска, Београд* 2010. стр. 235.

²⁸ Перо Симић, *Тито феномен 20 века, Београд*, 2011. стр. 255.

²⁹ Текст Уговора може се наћи сајту Министарства иностраних послова РС.

³⁰ Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска, Београд* 2010. стр. 235.

формулације јасно се уочава бојазан Југославије да не буде макар и на индиректан начин чвршће везана за западни војни савез, а што би омогућило јачи утицај Запада на прилике у њој. С друге стране, члан 2. и члан 6. приоритет у поступању у случају агресије или „озбиљнијег погоршања међународне ситуације”, стављају на обавезе ове две земље у НАТО-у у односу на савезничке обавезе из овог уговора, и конкретно деловање у том случају своди на „појачане консултације савезника и међусобно разматрање ситуације”. Ту су, наравно, и општа места везана за несклапање сепаратног мира са агресором без претходног консензуса у оквиру савеза и неучествовање у било каквој акцији неке од земаља савезнице усмереној против друге земље чланице савеза, итд.³¹

Закључак

Стварање Балканског пакта пада у време измењене реалности у међународним односима, када су постојали оправдани разлози за његов настанак. Неколико дана по склапању Уговора о пријатељству и сарадњи између ФНРЈ, Краљевине Грчке и Републике Турске, са светске и животне позорнице одлази Стаљин, који умире 5. марта 1953. године. Беспштедна борба епигона за његово наслеђе, свемоћног шефа НКВД Лаврентија Берије и министра иностраних послова Молотова с једне и Никите Хрушчова и Булгањина с друге стране, прилично ће релаксирати југословенску позицију у односу на СССР. Из ове борбе Хрушчов и Булгањин излазе као победници, комунистички сурово обрачунавши се са противницима. Са друге стране, појачана војнотехничка, привредна сарадња ФНРЈ са западним земљама током прве половине педесетих година 20. века, Совјетима је предочила да постоји опасност да се она, корак по корак, чвршће веже за НАТО, што би донело превагу америчкој страни у равнотежи снага на Балкану, и пут евентуалног повратка Југославије у совјетско наручје учинио скоро немогућим. Ново руководство у Кремљу прави заокрет у спољној политици СССР-а према ФНРЈ и предузима „покајничко” путовање у Београд 1955. године, када долазе две кључне личности – већ поменути генерални секретар КПСС Хрушчов и председник Владе Булгањин, у намери да се спаси што се спасити може и да се односи између две партије и државе ресетују. Позиција Титовог режима постаје изненада много јача на међународном плану, јер му омогућава да избегне нежељени чвршћи загрљај Запада и да лавирањем између блокова сачува неутралну државну али и личну позицију. Југославија се у другој половини педесетих година труди да задржи еквилибранс према и једном и другом војном савезу и бира трећи пут ка младим државама насталим на развалинама старих колонијалних царстава. На тај начин је свакако учинила већу услугу САД и Западу уопште, из чијег дуготрајног колонијалног загрљаја те земље неумитно одлазе. У широкој и флексибилној структури Покрета несврстаних (где је Југославија једна од земаља оснивача са великим угледом и утицајем), већина тих држава у

³¹ Момчило Павловић, *Документи CIA о Југославији 1948–1983*, Београд, 2009. Национална обавештајна процена, Југославија и њена будућа оријентација, NIE – 31-55, 19. мај 1955. стр. 127–128.

трећем свету индиректно је спречена да понесена левим идејама оде у совјетску орбиту. Запад, а поготову САД, то је знао да цени.

Од почетка реализације помоћи Југославији преко Програма за заједничку одбрану (MDAP), више него јасно било је да је то уговорни однос између ФНРЈ и САД углавном, где су чак и Француска и Британија имале ако не споредну а оно мање значајну улогу. У кабинетима у Вашингтону кројено је „ново одело” коју ће Југославија обући. Њена улога (коју је она прихватила) у случају совјетског напада дефинисана је у аулама Пентагона, а не на заједничким састанцима балканских савезника. Балкански пакт није био ништа друго до меморандум о намерама уговорних страна, које су по принципу *шта би било кад би било*, стварале предиспозиције за неку координирану акцију у случају потребе на балканском војишту. Лабава структура уговорних докумената која смо помињали, без недвосмислених одредаба и јасних санкција за оног ко их прекрши, могла је само да представља охрабрујућу пропагандну причу за домаћу јавност у Југославији, Грчкој и Турској. Занимљива је процена CIA од 19. маја 1955 у којој се процењује да би Југославија у случају општег рата вероватно остала неутрална чак и ако би се у азијском делу Турске водиле ратне операције. На страни балканских савезника војно би реаговала само у ситуација да Грчка и Турска буду нападнуте и почне организовани отпор НАТО, из разлога што не би могла да избегне напад на своју територију, јер се налази на кључним комуникацијским правцима на Балкану. У случају да Грчка и Турска ступе у рат због својих обавеза у НАТО-у, а не буду нападнуте на својој територији, Југославија би задржала свој неутралан статус, а са савезницама би имала само неопходне консултације.³² Ово несумњиво говори да је Балкански пакт био један *ad hoc* међународни споразум који оставља превише простора за произвољна тумачења земаља потписница, у складу са датом ситуацијом на терену и степену угрожености сопствених интереса који ће диктирати ниво савезничке ратне солидарности.

Ублажавањем совјетске опасности и обновом односа између Москве и Београда смањивао се обим западне помоћи ФНРЈ, а Балкански пакт губио је на актуелности. Много тога говори да се на крају пакт претворио у балканску борбу за приоритете у добијању војне помоћи, финансијске подршке и ласкавог статуса „најважнијег савезника” Америке у региону.³³ Југославија је покушала да своју позицију инструментализује с циљем повољног исхода решења питања СТТ али је на крају морала да се одрекне својих претензија према Трсту и Коруској у Аустрији. Избегавајући снажније интеграције у западни савез, Југославија је у годинама које су уследиле својим држањем у време Суецке кризе и млаким ставом и кокетирањем са Хрушчовом у време мађарске револуције 1956. године, изгубила део свог међународног угледа, јер је наизглед „окренула” леђа својим савезницима на Западу. Међутим, много тога што ће се касније издешавати у међународним односима указује да је управо она савршено одиграла улогу која јој је била намењена у реалности биполарног света, која је превазилазила уске балканске, па чак и европске регионалне оквире.

³² Исто, стр. 126–127.

³³ Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска, Београд 2010*. стр. 236.

Без намере да намећемо закључке, остављамо читаоцима овог чланка да сами процене да ли је Балкански пакт заиста био неопходан и ако јесте у којој форми, са каквим одредбама и на које време? Надамо се да ћемо на овај скроман начин дати подстицај за нека нова истраживања и разматрања овог питања.

Литература

1. *Балкански пакт 1953–1954*, Зборник докумената, Београд 2005.
2. *Балкански пакт 1953–1954*, Зборник радова, Београд 2005.
3. Петрановић, Б.: *Историја Југославије 1918–1978*, Београд 1980.
4. Петрановић, Б.: *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993.
5. Лакер, В.: *Историја Европе 1945–1992*, Београд, 1999.
6. Нолте Е.: *Фашизам у својој епохи*, Београд 1990.
7. Вујачић, И.: *Југославија, Балкански пакт и НАТО*, „Време” бр. 1015, Београд, 2010.
8. Милошевић, М.: *(Контра)Шпијунажа настанак и развој у Србији и свету*, Београд, 2011.
9. Бјелајац, М.: *Југословенско искуство са мултиетничком армијом 1918–1991*, Београд 1999.
10. Бјелајац, М.: *Дипломатија и војска*, Београд, 2010.
11. Екмечић, М.: *Дуго кретање између клања и орања – Историја Срба у новом веку 1492–1992*, Београд, 2008.
12. Војводић, М.: *Путеви српске дипломатије*, Београд, 1999.
13. Павловић, М.: *Документи СИА о Југославији 1948–1983*, Београд, 2009.
14. Зорић, Н. Л.: *Записи југословенског дипломате 1948–1983*, Београд, 2011.
15. Симић, П.: *Дража – смрт дужа од живота*, Београд 2012.
16. Симић, П.: *Тито феномен 20 века*, Београд, 2010.
17. Салцбергер, Ц., Л.: *Други светски рат*, Београд, 1970.